

ДЕЯКІ ПИТАННЯ ВРЕГУЛЮВАННЯ ПРИНЦИПУ СВОБОДИ ДОГОВОРУ В КОНТЕКСТІ АДАПТАЦІЇ ДОГОВІРНОГО ПРАВА УКРАЇНИ ДО ПРАВА ЄС

Ірина ДЗЕРА

кандидат юридичних наук,

доцент кафедри приватного права

Національного університету «Києво-Могилянська академія»

м. Київ, Україна

16 вересня 2014 р. Україна ратифікувала Угоду про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони (надалі – Угода), що засвідчила прагнення України стати членом Європейського Союзу. У зв'язку з цим в Україні здійснюється поступова гармонізація (адаптація) національного законодавства до *acquis communautaire*, в тому числі у сфері договірного права. Важливість адаптації національного законодавства України у сфері договірного права обумовлена тим, що в Україні, як і в країнах ЄС, договір є основним регулятором та джерелом приватно-правових відносин, який врегульовує права та обов'язки його сторін.

Так, згідно ст. 3 зазначеної Угоди головними принципами для посилення відносин між Сторонами визнані верховенство права, належне врядування, боротьба з корупцією, боротьба з різними формами транснаціональної організованої злочинності й тероризмом, сприяння сталому розвитку і ефективній багатосторонності.¹ Як слушно відзначається у Вступі до Дорожньої карти з питань верховенства права, вона «покликана заповнити існуючі прогалини, забезпечити сталість уже здійснених реформ і закласти надійну основу для подальшого розвитку правової системи відповідно до європейських стандартів»². Згідно Угоди Сторони забезпечують належне та ефективне виконання зобов'язань за міжнародними договорами у сфері інтелектуальної власності, учасниками яких вони є (ст. 158); певні вимоги також передбачені для

¹ Верховна Рада України. (2014). *Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони*. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text

² Кабінет Міністрів України. (2025). *Дорожня карта з питань верховенства права, затверджена Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 14 травня 2025 р. № 475-р «Деякі питання забезпечення переговорного процесу про вступ України до Європейського Союзу за кластером 1 “Основи процесу вступу до ЄС”*». <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/475-2025-%D1%80#n5>

надання фінансових послуг (ст. 125), корпоративних договорів (ст. 387), у сфері державних закупівель та ін.

Україна як країна-кандидат в члени ЄС повинна узгодити норми з *acquis* ЄС у визначених в Угоді розділах переговорного процесу; забезпечити ефективний механізм застосування та виконання норм на практиці; врахувати практику Суду ЄС, загальні принципи європейського договірної права та Принципи УНІДРУА. Все це потребує чималих змін у врегулюванні загальних засад договірної права України. У зв'язку з тим, що договірне право не є окремим розділом в Угоді про асоціацію, а є складовою частиною кількох розділів такої Угоди, можна відзначити наявність вимог для адаптації договірної права до права ЄС у таких сферах як: договірні відносини за участю споживачів (забезпечення ефективного та належного захисту інвесторів та інших споживачів фінансових послуг), відносини у сфері електронної торгівлі, заходів, спрямованих на неможливість введення споживачів в оману у сфері використання результатів інтелектуальної (творчої) діяльності тощо.

Адаптація приватного права України передбачає низку заходів пов'язаних з уніфікацією загальних положень договірної права, що ґрунтується в першу чергу на врахуванні певних джерел договірної права ЄС, одним з яких є Принципи європейського контрактного права (PECL). Так, згідно ст. 1:102 цих Принципів: «Сторони вільні укласти контракт та визначати його зміст, дотримуючись вимог добросовісності та чесного ведення справ, а також обов'язкових правил, встановлених цими Принципами. Згідно ч 1 ст. 1:106 «Принципи слід тлумачити та розвивати відповідно до їх цілей. Зокрема, слід приділяти увагу необхідності поширення принципів добросовісності та чесного ведення справ, принципів визначеності в договірних відносинах, а також одноманітності застосування»³. В Загальних положеннях цих Принципів безпосередньо не передбачені випадки обмеження свободи договору. Слід погодитись з Р.Ю. Ханік-Посполітак зазначає: «Стосовно обмежень принципу свободи договору, то Європейські принципи договірної права виходять з практики, яка склалася, зі звичаїв та традицій, з потреб бізнесу, а тому на перший план висувається вимога дотримання принципів добросовісності та чесності, а вже потім імперативні норми Європейських принципів договірної права»⁴.

Ще в одному з джерел договірної права, Принципах Міжнародних комерційних договорів УНІДРУА зазначається, що в них не міститься

³ Commission on European Contract Law. (2002). *Принципи європейського контрактного права (PECL)* (Переклад українською). Lawanalytics. URL: <https://www.lawanalytics.top/pages/pecl/general>

⁴ Ханік-Посполітак, Р. (2006). Принцип свободи договору в Європейському праві. *Наукові записки*, 53(53), с. 129.

вимог стосовно того, щоб договір, заява чи будь-який інший правочин були здійснені або засвідчені у певній формі, а відтак їхню дійсність може бути доведено у будь-який спосіб, в тому числі свідченнями свідків (ст. 1.2)⁵. Подібна норма також передбачена в ст. 1:101 Принципів європейського контрактного права. Так, в ній зазначається, що контракт не обов'язково повинен бути складений чи засвідчений письмово, та не вимагає додержання іншого врегулювання щодо форми; існування контракту може бути доведено будь-якими засобами, включаючи свідків⁶.

В законодавстві України принцип свободи договору та добросовісності безпосередньо віднесені до основних засад цивільного законодавства (ст. 3 ЦК України). Крім того, ст. 627 ЦК розкриває зміст свободи договору, надаючи його сторонам право визначати його умови з урахуванням вимог цього Кодексу, інших актів цивільного законодавства, звичаїв ділового обороту, вимог розумності та справедливості⁷. Досліджуючи форму договорів, можна знайти певні приклади і в українському законодавстві щодо значення свідчень свідків при укладенні чи виконанні договорів. Наприклад, відповідно до ст. 937 ЦК прийняття речі на зберігання при пожежі, повені, раптовому захворюванні або за інших надзвичайних обставин може підтверджуватися свідченням свідків. Згідно ч. 3 ст. 950 ЦК тотожність речі, яка була прийнята на зберігання, і речі, яка була повернута поклажадовцеві, може підтверджуватися свідченням свідків. Також відповідно до ст. 866 ЦК відсутність у замовника квитанції або іншого документа, що підтверджує укладення договору побутового підряду не позбавляє його права залучати свідків для підтвердження факту укладення договору або його умов. Однак, вже для договору позики законодавцем визначаються протилежні вимоги. Так, згідно ст. 1051 ЦК «Якщо договір позики має бути укладений у письмовій формі, рішення суду не може ґрунтуватися на свідченнях свідків для підтвердження того, що гроші або речі насправді не були одержані позичальником від позикодавця або були одержані у меншій кількості, ніж встановлено договором»⁸. Підґрунтям для такої норми є ст. 218 ЦК, згідно з якою: «Недодержання сторонами письмової форми правочину, яка встановлена законом, не має наслідком його недійсність, крім випадків,

⁵ *The Principles of International Commercial Contracts (PICC) (The UNIDROIT Principles)*. Retrieved April 1, 2026, from <https://www.unidroit.org/english/principles/contracts/principles2016/principles2016-e.pdf>

⁶ *Принципи європейського контрактного права (PECL)* (Переклад українською). Lawanalytics. URL: <https://www.lawanalytics.top/pages/pecl/>

⁷ Верховна Рада України. (2003). *Цивільний кодекс України*: Кодекс України від 16.01.2003 № 435-IV (станом на 1 квітня 2026 р.). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>

⁸ Верховна Рада України. (2003). *Цивільний кодекс України*: Кодекс України від 16.01.2003 № 435-IV (станом на 1 квітня 2026 р.). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>

встановлених законом. Заперечення однією із сторін факту вчинення правочину або оспорування окремих його частин може доводитися письмовими доказами, засобами аудіо-, відеозапису та іншими доказами. Рішення суду не може ґрунтуватися на свідченнях свідків»⁹.

Отже, закріплюючи принцип свободи договору, в т.ч. свободу вибору форми договору, законодавство також встановлює певні обмеження, пов'язані з неможливістю використання свідчення свідків в якості єдиного доказу укладення цивільно-правових договорів. Відтак, у даному випадку українське законодавство встановлює більш жорсткі умови для підтвердження факту укладення договорів, на відміну від джерел права ЄС. Це обумовлено багатьма факторами. По-перше, при розробці ЦК законодавець прагнув уникнути ситуацій, в яких одна з сторін договору могла б зловживати своїм правом. Хоча в ч. 3 ст. 13 ЦК України й зазначається, що не допускаються дії особи, що вчиняються з наміром завдати шкоди іншій особі, а також зловживання правом в інших формах. Однак в нормах договірної права зазначене положення не знайшло безпосереднього закріплення. Проте протягом останніх кількох років активно розвивається судова практика щодо визнання договорів фраздаторними, незважаючи на відсутність поняття фраздаторності та такої підстави для недійсності правочинів в ЦК України¹⁰. По-друге, невисокий рівень ефективності механізму захисту прав сторін договору у разі досудового врегулювання спорів між ними. По-третє, відсутність довіри до контрагентів або навіть бажання ввести іншу сторону в оману чи скористатись становищем слабкої сторони в договорі. Слід враховувати також і затягування розгляду судами спорів, що може тривати роками.

Як влучно стверджує М. Менджул: «Межі свободи договору – це передбачені ЦК чи іншим актом цивільного законодавства України правові, обґрунтовані, справедливі та пропорційні рамки, які обмежують свободу дій учасників договірних відносин задля гарантування балансу публічних та приватних інтересів»¹¹. Відтак, на нашу думку, наявність законодавчих обмежень свободи договору є проявом захисту державою інтересів учасників договірних відносин, що сприяє стабільності економічних відносин, в яких сторони договору мають бути впевнені у

⁹ Там же

¹⁰ Більш дет. питання фраздаторності правочинів див.: Дзера Ірина (2024) *Принципи права для фраздаторних правочинів: панацея чи проблема*. У Міжнародна науково-практична конференція "Принципи права: універсальне і національне в контексті сучасних глобалізаційних і євроінтеграційних процесів", Київ, 21 – 22 червня 2024 р.: тези доповідей і повідомлень (с. 161-165). Національний університет "Києво-Могилянська академія". <https://ekmair.ukma.edu.ua/items/92cee09a-7c02-417e-9f71-b3a66b870f90>

¹¹ Менджул М. (2022) Свобода договору та її межі: відповідність цивільного законодавства України європейським підходам. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету*, 69, с. 117.

гарантуванні їхніх прав та відсутності законодавчих передумов для зловживання становищем чи правом іншої сторони.

На нашу думку, необхідно враховувати принципи добросовісності, розумності та чесної ділової практики, що безпосередньо передбачені в Загальних положеннях DCFR¹², що можуть слугувати передумовами для запровадження обмежень свободи договору.

Одним з напрямків оновлення цивільного законодавства України є процес його рекодифікації. Так, 22 січня 2026 р. до ВРУ було подано законопроект Цивільного кодексу України (Кодекс права приватного)¹³ (надалі – Проект ЦК), що був розроблений з метою рекодифікації цивільного законодавства. В ньому загалом було збережено норми чинного ЦК України щодо значення свідчення свідків при укладенні цивільно-правових договорів. Водночас ст. 223 Проекту ЦК містить більше норм, пов'язаних з тлумаченням форми договору та її дотримання. Так, згідно ст. 223 Проекту: договір, для якого законом не встановлено обов'язкову письмову форму, є укладеним, якщо поведінка сторін засвідчує їхню волю до настання відповідних юридичних наслідків; у випадках, встановлених договором та/або законом, волю сторони до укладення договору може бути виражено її мовчанням¹⁴. На відміну від чинного ЦК, в якому поняття письмової форми містилося загалом щодо правочинів, а щодо договорів не деталізувалося, то в Проекті ЦК вже зазначається, що договір є укладеним письмово, якщо його зміст викладений в одному або кількох взаємопов'язаних документах, у листах або повідомленнях, якими обмінялися сторони або які вони надсилали до інформаційно-комунікаційної системи, що її використовують сторони.

Важливими в контексті адаптації до права ЄС є норми ст. 228 Проекту ЦК, які закріплюють принципи, спрямовані на захист прав сторін договору. Так, згідно ст. 228 зазначеного Проекту:

«6. Якщо умови договору, що їх запропонувала одна сторона, є незрозумілими, їх витлумачують не на користь цієї сторони (contra proferentem). 7. Умови договору зі споживачем, зміст яких викликає сумнів, підлягають тлумаченню на користь споживача.»¹⁵

¹² von Bar, C., Clive, E., & Schulte-Nölke, H. (Eds.). (2010). Principles, definitions and model rules of European private law: Draft Common Frame of Reference (DCFR). Council of Bars and Law Societies of Europe. https://www.ccbe.eu/fileadmin/speciality_distribution/public/documents/EUROPEAN_PRIVATE_LAW/EN_EPL_20100107_Principles_definitions_and_model_rules_of_European_private_law_-_Draft_Common_Frame_of_Reference_DCFR_.pdf

¹³ Верховна Рада України. (2026). *Проект Цивільного кодексу України (Кодексу права приватного)*. № 14394 від 22.01.2026. <https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/69528>

¹⁴ Там же.

¹⁵ Верховна Рада України. (2026). *Проект Цивільного кодексу України (Кодексу права приватного)*. № 14394 від 22.01.2026.

Принцип тлумачення договору *contra proferentem*, незважаючи на його відсутність в чинному ЦК України, був сформований судовою практикою України у договірних спорах. Так, у справі №753/11000/14-ц ВС зазначив: «У разі неясності умов договору їх тлумачення має здійснюватися на користь контрагента сторони, яка підготувала проєкт договору або запропонувала формулювання відповідної умови¹⁶. Відповідно саме судова практика стала поштовхом для законодавчого закріплення зазначеного принципу в Проєкті ЦК України.

На підставі викладеного, можна зробити наступні висновки. Принцип свободи договору безпосередньо закріплений в законодавстві України, а також в Проєкті ЦК України. В цих актах містяться певні обмеження, пов'язані з неможливістю підтвердження факту укладення договору свідченням свідків, що є певним відступом від Правилам УНІДРУА, а також Принципів європейського контрактного права. Водночас слід враховувати, що принцип свободи договору не є абсолютним: кожна держава вправі встановлювати певні імперативні вимоги до форми деяких видів договорів, передбачати ефективний механізм захисту прав сторін договору, спрямований на неможливість зловживання правом іншої сторони або погіршення становища іншої сторони в договорі. Саме закріплення принципів справедливості, добросовісності та розумності в ст. 3 ЦК України як основних засад цивільного законодавства, повною мірою відповідають принципам DCFR у сфері договірних права, і гарантують принцип свободи договору, забезпечуючи ефективний механізм здійснення та захисту прав та інтересів сторін договору.

¹⁶ Верховний Суд. Верховний Суд. (2022). Постанова у справі № 753/11000/14-ц [Постанова від 05 грудня 2022 року] <https://reyestr.court.gov.ua/Review/108335754>